

הרב יואל פרידמן

הפרשת תרומות ומעשרות מפרדס שבו עצים של נטע רבעי

ראשי פרקים:

שאלה

תשובה

א. ביטול איסור לכתחילה

ב. הפרשה מפירות מעורבים

שאלה

בהרבה מטעים ופרדסים נוטעים עצי מילואים. איך מפרישים תרומה כאשר חלק מהפירות הינם רבעי וחלקם טבל?

תשובה

- פירות רבעי פטורים מחיוב תרומה (רמב"ם הל' מע"ש פ"ט ה"ד). ישנן א"כ שתי בעיות:
- א. האם מותר לקטוף את כל הפירות של המטע כאחת ולערב את פירות הרבעי יחד עם פירות הטבל?
- ב. במידה שהפירות מעורבים, איך יפריש תרומה, שכן חלק מהפירות הינו טבל וחלקם פטור בהיותו רבעי?

א. ביטול איסור לכתחילה

כתב הרמב"ם (הל' מע"ש פ"ו ה"ז):

"מעשר שני בטל ברוב. באיזה מעשר אמרו? במעשר שנכנס לירושלים ויצא ונפלו מחיצות, שהרי אין שם מחיצות להחזירו לשם ואי אפשר לפדותו מאחר שנכנס, ואעפ"י שאין בו שוה פרוטה, ונמצא דבר אין לו מתירין ובטל ברוב..."

וכתב הרדב"ז שכיוון שבטל ברוב במקרה זה, ממילא אין מבטלין אותו לכתחילה. משמע שבכל רבעי שנחשב דבר שיש לו מתירין - כיוון שאפשר לפדותו, וממילא אינו בטל - אין בעיה בכך שמערב אותו עם שאר פירות.

אך ייתכן שמכל מקום אסור לבטל אותו לכתחילה, כי אמנם רבעי הוא דבר שיש לו מתירין, אך הדין שאינו בטל הוא רק מדרבנן, ומדאורייתא - בטל ברוב (רש"י ביצה ג ע"ב ד"ה אפי' באלף) וכן מובא בט"ז (יר"ד סי' קב ס"ק א). ולכאורה, אם הוא בטל

מדאורייתא* חוזרת הבעיה לקדמותה: אין מבטלין איסור לכתחילה (שו"ע יו"ד סי' צט סעי' ה-ו ואפי' באיסור דרבנן, ש"ך שם)?

באבני מילואים (ש"ת סי' יח) כתב שאף הסוברים שאין מבטלין איסור לכתחילה מדרבנן - המבטל את התרומה עובר על איסור דאורייתא, כי ע"י הביטול נהפך האיסור להיתר והתרומה לחולין, ועי"כ מאבד את התרומה בידיים, והתורה אסרה זאת מדין משמרת תרומותי.

ונראה לדעת האבנ"מ, שהוא הדין גם במעשר שני, שכן קיי"ל שמע"ש - ממון גבוה (רמב"ם הל' מע"ש פ"ג הי"ז) ואסור לטמא ולאבד את המע"ש (רמב"ם שם פ"ג ה"ח-ה"ט). כן מוכח גם בדברי רש"י (סוכה לה ע"ב ד"ה הרי מכשירה): "ומעשר שני בעי שימור דקודש איקרי דכתי' וכל מעשר הארץ...".

האחרונים דנו בדין נטע רבעי והאם נמשך איסורו מאיסור ערלה או שדינו כדין מע"ש. יעויין בעניין זה בתורת הארץ (פ"ט אות מ-מב), ובס' משנת ר' גרשון (לפידות סי' עג-עד, ועי' כר"צ הל' ערלה פ"ח גידולי ציון אות א, כר"צ אוצר פרי הילולים עמ' קפג). מחד גיסא דין נט"ר כדין מע"ש, שכן נאמר בגמ' (קדושין נד ע"ב): "מ"ט דבית הלל? גמרי קדש קדש ממעשר; מה מעשר יש לו חומש ויש לו ביעור אף כרם רבעי יש לו חומש ויש לו ביעור". מאידך גיסא מצאנו שנ"ר נמשך מאיסור ערלה, וכן משמע בתוס' (קדושין לח ע"א ד"ה והוא) שנ"ר אסור בהנאה כדין ערלה.

אך לנד"ד, כל הדיון הנ"ל הוא רק אליבא דהאבנ"מ, והאחרונים הרבו להקשות על דבריו, ובפרט שנקודת המוצא שבדבריו היא שאיסור הפסד בתרומה הוא איסור דאורייתא, וזה עצמו נתון במחלוקת ראשונים, עי' התורה והארץ (ח"ג עמ' 230-233), שישנן דעות שהפסוק "משמרת תרומותי" אינו אלא אסמכתא בעלמא. וכן ביאר האחיעזר (סי' מ) אליבא דהרמב"ם, שכן הרמב"ם לא הביא את הפסוק "משמרת", אלא למד את איסור הטומאה בתרומה מקודשים (בכל קדש לא תיגע).

ולהלכה נראה שלא קיי"ל בזה כהאבנ"מ, עי' שדי חמד (מערכת הא' אות ו) ומנחת שלמה (סי' ס אות ו).

מלבד זאת, יש להוסיף כמה סברות להקל.

א. ישנה מחלוקת ראשונים האם האיסור של אין מבטלין איסור לכתחילה הוא מדאורייתא או מדרבנן. לדעת רוב הראשונים האיסור הינו רק מדרבנן (רשב"א ר"ן ותוס' עי' בש"ך סי' צט ס"ק ז) ורק לדעת הראב"ד (תמים דעים סי' רלט) אסור מדאורייתא. לדעת הראב"ד יש מקום לומר שכיוון שמדאורייתא הרבעי בטל, לכן גם אסור לבטלו לכתחילה, אך אם האיסור לבטל לכתחילה הוא רק מדרבנן, והסברה היא שחכמים

* ואמנם טבל ורבעי הינם שניהם איסורים ונחלקו הראשונים אם איסורים מבטלים זא"ז; להרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין פ"ח ה"ב) אינם מבטלים זא"ז אך לדעת הרא"ש (כלל כ סי' ב) וטור סס"י צח איסורים מבטלים זא"ז.

לא רצו שיבטלו איסורים בהיתר, מסתבר שאם בין כך אינו בטל מדרבנן, ממילא לא אכפת לן שבטל מדאורייתא.

ב. סברה נוספת להקל, שכאשר החקלאי מערב את פירות הרבעי עם שאר פירות הטבל, הוא אינו מתכוון לבטל את האיסור ורק עושה כן מטעמי נוחיות ויעילות של הקטיף. כיוון שכן, אין גם איסור של ביטול איסור לכתחילה כמבואר בתה"ד (סי' קעא, קיד) ושו"ע (סי' פד סעי' יג-יד), ובפרט שהרבה פעמים הקטיף נעשה ע"י פועלים גויים.

ויש להביא ראיה שאין איסור לערב נטע רבעי לכתחילה מתוס' (ב"ק סט ד"ה כל הנלקט) ששאלו על הנוסח של הצנועים כל המתלקט - יהא מחולל: "וא"ת כי קאמר כל המתלקט, הא לא היה מועיל למה שגדל אחר כך? ...ועוד דשמא היה בטל ברוב ואע"ג דדבר שיש לו מתירין אפי' באלף לא בטיל, מכל מקום מדאורייתא בטיל". ומכאן ראיה ברורה שמותר לכתחילה לבטל (מדאורייתא) את הנ"ר ברוב חולין. ואמנם בהגהות מהר"ב רנשבורג שמביא שטמ"ק שס"ל שלא הוי דבר שיש לו מתירין כיון שאינו ניכר, אך מ"מ מדברי התוס' עצמם מוכח כנ"ל. ויתכן שאפשר לדחות את הראיה, כי בשעת החילול עדיין אין תוספת גידול, נמצא שבאותה שעה לא ביטל איסור לכתחילה ולאחר מכן יתבטל ממילא.

היוצא מכל הנ"ל שאין איסור לערב את פירות הרבעי עם שאר פירות המטע, אך מהיות טוב אפשר להציע לחלל את הפירות לפני הקטיף כאשר עדיין הם מחוברים לעצים כמבואר בגמ' ב"ק (סט ע"א). במקרה זה יאמר: "פירות הרבעי מחוללים לכשיתלשו על פרוטה מהמטבע שברשותי". ואמנם החזו"א (דיני ערלה ס"ק מז וערלה סי' יד ס"ק ה) כתב, שיש בעיה בחילול במחבור משום התוספת שגדלה לאחר מכן, אך נראה שכאשר מחללים את הרבעי סמוך לקטיף, כשהפלרות כבר בשלים גם החזו"א יודה שאפשר לחלל בדרך זו; וע"ע בנטע הילולים (עמ' כא זרע גד סעי' יח) שדחה את דברי החזו"א. ומטו משמיה דהגרי"ש אלישיב שליט"א שכדאי לחלל בדרך זו, אך הוא הציע לחזור ולחלל פעם נוספת כאשר הפירות תלושים.

יצוין שצריך לשמור את המטבע עד לאחר הקטיף של כל הפירות, שאל"כ אין לחילול על מה לחול (ב"י יו"ד סי' רצד).

בהקשר לברכה על החילול, יש לברך בשעת אמירת נוסח החילול ולא בשעת החלות (לאחר שייתלשו), עי' חזו"א (דמאי סי' ט ס"ק טו), המעשר והתרומה (פ"ה אות מז). אך יצוין שאם העץ ניטע בגוש, אין לברך על חילול הרבעי, כיוון שישנן ספקות שונים בהקשר למניין שנות הערלה במשתלה, וייתכן שהעץ הינו בשנתו החמישית והריהו חולין ולא רבעי.

ב. הפרשה מפירות מעורבים

הבעיה שנשארת היא שכאשר מערבים את הרבעי עם שאר פירות אי אפשר לקחת מהפירות המעורבים ולהפריש, שכן יש בפירות חיוב ופטור (פסחים נא ע"א).

נאמר במשנה (חלה פ"ג מ"ט):

"כיוצא בו זיתי מסיק (פטור) שנתערבו עם זיתי ניקוף (חיוב) ענבי בציר עם ענבי עוללות, אם יש לו פרנסה ממקום אחר - מוציא לפי חשבון, ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר לכל והשאר מעשר ומעשר שני לפי חשבון"

ובאמת הר"ש תמה איך מפרישים מיניה וביה הלא קיי"ל כשמואל שאין בילה ביבש (ר"ה יג ע"ב), ולכן הוא מעמיד שמדובר באופן שכתשו את הזיתים וממילא יש בילה. אך הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב הי"ג וע"ע הל' מעשר פ"ח ה"ב) העתיק את המשנה כצורתה אף שבפשטות מסכים שאין בילה ביבש (הל' תרומות פ"ג ה"ד).

בהסברת הרמב"ם יעויין במרכבת המשנה (הל' תרומות פ"ה הי"ז) מעדני ארץ (הל' תרומות פ"ב ס"ק ב) ובמה שכתבנו התורה והארץ (ח"ב עמ' 337-339).

למעשה, יש לקחת כמות של קצת יותר מאחוז מהפירות, מפירות כאלו שהן ודאי חיוב - ועליהם לקרוא שם תרומה ותרומת מעשר. בשאר הנוסח (למעשר ראשון, מע"ש או מע"ע) יש לומר: "עשירית מהטבל שיש כאן ה"ה בצפון (של הטבל)", וכן על זו הדרך לגבי מעשר שני או מעשר עני. ונראה שאף שכאמור הרמב"ם מקל להפריש מיניה וביה כשאין לו טבל ודאי, בנד"ד נראה שצריך להחמיר שכן הוא עירב את הפירות בידיים לעומת זיתי מסיק וזיתי ניקוף שהפירות התערבו לבד.